

**VİRTUAL FOLKLORUN DÜNYAGÖRÜŞƏ TƏSİRİ:
QLOBALLAŞMA KONTEKSTİNDƏ**

Məlum olduğu kimi yaşadığımız dövr qloballaşma dövrü adlanır. Elmi ədəbiyyatlarda XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq dünyada baş verən fundamental prosesləri izah etmək üçün “qloballaşma” terminindən istifadə edildiği bildirilir. Qloballaşma ifadəsinin kökündə latınca “globus” - kürə (Yer kürəsi) sözü dayanır, fransızca isə “global” sözü “ümumi” mənasında işlədilir. Bu baxımdan “globalizm” və “qloballaşma” ifadələrini “küresəlləşmə”, “dünyəviləşmə”, “bütün yer kürəsinə, dünyaya məxsus olma” mənasında qəbul etmək olar. Bu ifadə termin kimi XX əsrin 80-90-cu illərində dünya iqtisadiyyatında transmilli korporasiyaların və dünya bazarının mövqeyinin güclənməsi ilə bağlı olaraq meydana çıxmışdır.

Qloballaşma deyəndə müasir sosial həyatı xarakterizə edən, sürətlə inkişaf edən və daim sıxlaşan qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq şəbəkəsi başa düşülür. Qloballaşma mövzusunda istər xarici ölkələrdə, istərsə də Azərbaycanda çox müxtəlif səpkili tədqiqat əsərləri çap olunmuşdur.

Qloballaşma - dünya insanların iqtisadi, siyasi, rabitə və ictimai bucaqlardan bir-birinə yaxınlaşması və bir bütün olma yolunda artmasıdır. Texnologiyanın inkişafı ilə dəyişən və inkişaf edən dünya səviyyəsində bir çox yeniliklər ortaya çıxmışdır. Xüsusilə 21-ci əsr Internetin yaranması ilə dünya qlobal bir kənd halına gəldi. Yeni, sizə kilometrərlə uzaq olan kəslərdən dəqiqəsi dəqiqəsinə xəbər ala bilər və heç getmədiyin dünya ölkələrinin insanları ilə asan bir şəkildə ünsiyyətə girə bilərsiniz.

Qloballaşma həmçinin, insanlığın ən fundamental problemi olan istehlakın qloballaşmasına gətirib çıxardı. İstismar və istehlak dövlət vasitəsi olaraq istismarçı ölkələrin tarix boyunca və hal-hazırda da davam edən müstəmləkəçilik siyasətinin inkişafıyla birlikdə beynəlxalq bazada davam etməkdədir.

Artıq cəmiyyətlər virtual dünya vasitəsilə yaxından tanıyıb bir-birlərinə bənzəməyə çalışırlar. İmitatorlar, dəyişən ictimai quruluşlar ortaya çıxır. Əlaqə şəbəkələrinin genişlənməsi, daxilolmanın asan olmasıyla birlikdə məlumat bazamız artsa da, bir tərəfdən də aldığımız məlumatları araşdırmadan almaq imkanımız səhv etmək imkanımızı bir o qədər artırır. Bəli, insan üçün faydalı olan, məlumatların alınması gərəkdir, ancaq bu məlumatları olduğu kimi, həyatımıza daxil etməyə çalışsaq, ya da təqlid edərək başqa insanlara güvənərək həyatımızı qurmağa çalışsaq, o zaman özümüz olmaqdan çıxar və artıq başqa insanlar olmağa başlayırıq. Onun üçün aldığımız məlumatları həyatımıza uyğunlaşdırmağa məcburuq. Qloballaşma ilə dünyanın bütün ölkələri bir yerdə yaşayır. Hal-hazırda, bir ölkədə baş verən iqtisadi böhran başqa ölkələrə də təsir edir. İndi bir ölkədə qıtlıq yalnız bu ölkəyə təsir edəndə, bütün dünyaya yoluxa bilər. Ən kiçik siyasi böhran bütün ölkələrə təsir edir. Bu problemlər çoxaldıqca, insanların sonu harada olacaq? sualı ortaya çıxır

...

Qloballaşmanın müsbət tərəfləri ilə bərabər mənfi tərəfləri də var. Qloballaşma dövrünün elçiləri, simvolları (hesab edilən) sürətlə inkişaf edən internet və texnologiya çox təəssüf ki, gələnlərimizi, mənəvi dəyərlərimizi və tarixi yaddaşımızı sıxışdırıb sıradan çıxardır.

Müasir dildə desək, «qloballaşma» termini 80-ci illərin ortalarında meydana gəlmişdir. Bu termin yaranması ilə intellektual elitaya güclü təsir göstərmişdir. Həmin terminin yaranması T.Levitin adı ilə bağlıdır. O, 1983-cü ildə «Harvard biznes revyu» jurnalında çap etdirdiyi məqaləsini böyük və çox millətli korporasiyaların istehsal etdiyi ayrı-ayrı məhsulların bazarlarının bir-birilə qovuşması nəticəsində yaranmış fenomenə həsr etmişdi. Terminin yayılması isə amerikan sosioloqu R.Robertsonun adı ilə bağlıdır. O, 1985-ci ildə qloballaşma anlayışının şərhini vermiş, 1992-ci ildə ayrıca bir kitabda öz konsepsiyasının əsaslarını qeyd etmişdir. Yapon alimi K.Omaye 1990-cı ildə çap etdirdiyi «Sərhədsiz dünya» əsərində qloballaşma anlayışının hərtərəfli izahını verməyə çalışmışdır. M.Uters qloballaşmanı sosial proses kimi müəyyənləşdirmişdir. Həmin sosial prosesin gedişində sosial və mədəni sistemlərin coğrafi sərhədləri silinir və əhali getdikcə daha çox bu fərqlərin aradan götürüldüyünü dərk edir. Eyni zamanda qloballaşma dedikdə planetin bütün ölkələrinə qərb inkişaf modelinin yayılması başa düşülür ki, bu da faktiki olaraq bir qütblü (universal və ideal) dünya qaydasının nəzəri cəhətdən əsaslandırılmasına xidmət edir.

Internet kulturlər arası ünsiyyət məkanı olduğu üçün bu fenomenin yaradıcısı və həm də istifadəçisi kimi onun mərkəzində olan insan haqda elmlərin bütün kompleksinin diqqətini tələb edir. Sözsüz,

antroposentrizm İnternet kommunikasiyanın spesifikasiyasının öyrənilməsində ən vacib istiqamətlərdən biridir. İnternet – bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan kompyuterlər və kompyuter şəbəkələrindən çox, bu mühitdə qarşılıqlı əlaqədə və fəal hərəkətdə olan, öz fəaliyyətlərinin məhsulları ilə - xəbərlər, web-səhifələr, kataloqlar və məlumat arxivləri, naviqasiya marşrutları, kompyuter virusları ilə birlikdə olan insanlardır.

İnternetin rəsmi yaranma tarixi 1969-cu il hesab edilir, bu hesabla Şəbəkə təxminən 48 il əvvəl “doğulub”. O zamandan onun populyarlığı durmadan artır, elektron göndərişlərin ötürülməsi vasitəsi olan İnternet bu gün insanlar və ideyalarla dolu görüş yerinə, kiberməkana, məsafə anlayışı olmayan kommunikasiya, informasiya və əyləncə dünyasına çevrilmişdir. Belə qısa zamanda İnternet o qədər sürətlə inkişaf etmiş, sivilizasiya prosesinin gedişinə təsiri o qədər güclü olmuşdur ki, bu fenomeni sadə sözlərlə deyil, metaforalarla təsvir etməyə başlamışlar. İnterneti ümumdünya və ya qlobal Tor, “şəbəkə şəbəkəsi” və bəşəriyyətin dünyəvi supermagistralı adlandırmağa başladılar.

2005-ci ildə ABŞ-ın Massaçusets Texnoloji İnstitutunun son iki onillikdə bəşəriyyətin ən mühüm kəşflərindən ibarət tərtib etdikləri 25 top-siyahıda İnternet birinci, onun əlavəsi olan elektron poçt isə beşinci yeri tutmuşdu.

İstifadəçilərin ümumdünya şəbəkə strukturuna, “şəbəkə-şəbəkəsi” – İnternetə qoşulmasının inkişaf sürəti və ölçüsü təkcə informasiya cəmiyyətinin nəzəriyyəçi alimlərinin təxəyyülünü təəccübləndirmir. Belə ki, 2010-cu ilin dekabr aymadək Google informasiya axtarış sistemi olan Google “İnternet” sözünü təxminən 1.840. 000.000 web səhifə içərisində “axtarmışdı”, Şəbəkənin orta statistik auditoriyası 1.966.514.816 nəfər, Yer kürəsi əhalisinin təxminən 28,7 faizini təşkil etmişdir. Yer əhalisinin təxminən dördə biri ən azı bu sözü tanıyırdı. İnternet hər il təxminən 18 faiz çoxalır. 2040-cı ilədək İnternet istifadəçilərinin 3 milyarda çatacağı gözlənilir.

Əgər İnternetin başlanğıcını 1969-cu ildə iki kompyuterin şəbəkə kimi birləşdiyi vaxtdan hesablasaq rəqəmlər heyrətləndiricidir. Belə ki, ilk dəfə Filadelfiyada ümumdünya sərgisində nümayiş etdirilən telefon istifadəçilərinin sayının 50 milyon olması üçün 55 il lazım olmuşdu. Televiziya bu səviyyəyə çatmaq üçün 13 il lazım olmuşdusa, İnternet bu göstəriciyə 3 ilə nail olmuşdu.

“İnsan-kompyuter” qarşılıqlı münasibətlərinin prinsiplərindəki belə əsaslı, kardinal dəyişiklik, kommunikasiya fəaliyyətinin və formatının bəzi növlərinə gündəlik ünsiyyət vaxtı hamı üçün ölçən olan sosial şəbəkə sahəsində sürətlə yayılaraq diskursun - siyasi və dindən maarifləndirməyə, elmi və məişətə aid olanadək bütün növlərinə toxundu.

İnternet termininin yaranması tarixinə nəzər salsaq görürük ki, Amerika hərbi şəbəkəsi ARPANET-in zaman keçdikcə nəyə çevrildiyini başa düşmək üçün əsrin dördə birindən çox zaman lazım gəlmişdi. Ona görə də “İnternet” termininin ilk dəqiq tərifinin müəyyən edilməsi Şəbəkənin mövcudluğunun 26-cı ilində, 1995-ci ilin oktyabr ayında ABŞ Federal Şəbəkə Şurasının bir sıra şəbəkə ekspertləri və İKT mütəxəssisləri ilə məsləhətləşmələrdən sonra baş verdi. Bu tərifdə deyilir: “İnternet – onunla İP-protokol ilə və ya onun perspektivli genişlənmiş formasına əsaslanan unitar ünvanlı məkanla məntiqi bağlı olan, qlobal informasiya sisteminin bir hissəsidir; Transmission Control Protokol/İnternet Protokol (TCP/IP) və ya onun genişləndirilmiş şəkildən və ya İP uyğun protokoldan istifadə etməklə kommunikasiyanı təmin edə bilər; kommunikasiyaya əsaslanan və onunla infrastrukturda, burada, müəyyən edilənlə, bağlı olan yüksək səviyyəli servis təqdim edir, istifadə edir və ya onu (hamı üçün və ya konfidensial olaraq) açıq edir” (1).

2001-ci ildə ABŞ internet qanunvericiliyində İnternetə belə bir tərif verilmişdir: “İnternet”, avadanlıqlar və idarəedici proqram təminatı daxil olmaqla, qeyri-məhdud sayda kompyuterin və müxtəlif telekommunikasiya hissələrinin bir-birinə birləşərək ümumdünya şəbəkəsinin yaradılmasının cəmini ifadə edir. Bu da öz növbəsində kabel və ya radio vasitəsilə informasiyanı istənilən şəkildə ötürmək üçün TCP/IP protokollarından (və ya onların hansısa əvvəlki və ya sonrakı versiyalarından) istifadə edir” (2).

Gətirdiyimiz nümunələrdən görünür ki, burda ilk növbədə Şəbəkənin texnoloji tərkib hissəsindən danışılır. Ancaq daha “humanitar” təriflər də mövcuddur. Sosial-fəlsəfi baxımdan İnternet, informasiya mübadiləsinin şəbəkə prinsiplərinə, kommunikasiyada qarşılıqlı fəaliyyətin interaktivliyinə, obyektiv reallığın modelləşdirilməsinin yeni üsullarına, informasiya axınının ötürülməsinin yeni texnologiyalarına və prinsipə yeni texnologiya – fərdi kompyuterlərə əsaslanan xüsusi fenomen hesab edilir.

İnternetin inkişafı prosesində dörd tarixi mərhələni qeyd etmək olar:

1. 1960 –cı ilin ortalarından 1973-cü ilə qədər- bu dövr ABŞ ərazisində İnternetin yarandığı dövrdür (hərbi məqsədlərdə istifadə həmçinin elmi-texniki informasiya mübadiləsi üçün).
2. 1973-1983-cü illər – şəbəkənin dinc məqsədlərlə istifadə üçün yönləndirilməsi.
3. 1983-1986-cı illər fərqli şəbəkələrin vahid qlobal şəbəkədə birləşdirilməsi dövrü.
4. 1986-cı ildən sonrakı dövr – çoxfunksiyalı inkişaf dövrü.

Aparıcı hədəf funksiyası baxımdan (funksional yanaşma) bu dövrləri qeyd etmək olar:

1. 1960 –cı ilin ortalarından 1973-cü ilə qədər- bu dövr ABŞ ərazisində İnternetin yarandığı dövrdür (hərbi məqsədlərdə istifadə həmçinin elmi-texniki informasiya mübadiləsi üçün) .
2. 1973-1986 –cı illər – şəbəkənin dinc məqsədlərlə istifadə üçün yönləndirilməsi.
3. 1986-cı ildən bu günədək- çoxhədəfli (çoxfunksional) inkişaf dövrü .

Dövrləşdirmə qismində İnternetin strukturca təşkilinin istifadəçilərin subyektiv tərkibini də əks etdirən meyar olaraq istifadəsi aşağıdakı dövrləri fərqləndirməyə imkan verir:

1. 1960-cı illin ortalarından 1973-cü ilə qədər ABŞ ərazisində İnternetin yaranması.
2. 1973-1989 –dağınıq şəbəkələrin vahid global şəbəkədə birləşdirilməsi dövrü .
3. 1989-cu ildən sonra-İnternetin hamı üçün əlçatan telekommunikasiya şəbəkəsinə çevrilməsi (3).

Tədqiqatçı S.V. Petrovski bu dövrləşməyə əlavə bir dövr də - global şəbəkəyə təkcə ABŞ-ın və digər ölkələrin elmi mərkəzlərinin və dövlət idarələrinin, həm də digər təşkilatların qoşulmasına imkan açan İnternetin kommersiyalaşmasını daxil edir. Bu dövrün başlanğıcını S.V. Petrovski 1989-cu ildən hesab edir. Məhz, 1989- cu ildən kommersiya təşkilatlarının İnternetə qoşulmasına icazə verildikdən sonra, XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq İnternet bütün dünyada kompyuter informasiyasının mübadilə edilməsi üçün ümumi əlçatan şəbəkə kimi geniş yayılmağa başladı (4).

Bu gün sosial həyatın bütün sahələrinə sirayət edən yeni texnologiyalar mənəviyyat məsələlərinə də təsirsiz ötüşməyib. Qloballaşan dünyada mənəviyyatın belə virtuallaşması artıq heç kimdə təəccüb doğurmur. Bununla belə bir qədər dəqiqləşdirsək görürük ki, məhz, mənəviyyat və hisslər mövzusunda yeni texnologiyalar mahiyyəti deyil, forması dəyişir. Məqalədə mənəviyyat məsələlərində yeni texnologiyaların rolunu təhlil etməyə çalışacağıq.

Açıq ensiklopediya sayılan Vikipediya virtualın – fakta əsaslanan, həqiqi, gerçək, mümkün olan, imkan daxilində, müəyyən şəraitdə meydana çıxıb olunan xəyali, əsl olmayan tərifə var.

Süni üsullarla və interaktiv multimedia vasitələri ilə yaradılan elektron gerçəklik, gerçəkliyin kompyuter modelidir. Virtual reallıq (ing.“virtual reality”) tamaşaçını ekran arxasındakı xəyali dünyaya aparmaq məqsədilə vizual və səs effektlərini təmin edən kompyuter sistemləridir.

İstifadəçi kompyuterin işıqlandırdığı və reallıq təəssüratı yaradan təsvir və səslərlə əhatə olunur. İstifadəçi süni aləmlə qarşılıqlı təsirini müxtəlif seanslar vasitəsilə: onun hərəkətlərini, hiss və audivizual effektlərini əlaqələndirən dəbilqə və əlcəklər vasitəsilə həyata keçirir. Virtual reallıqda gələcək tədqiqatlar müşahidəçinin reallığı hiss etməsinə istiqamətləndirilmişdir. Abstrakt götürüldükdə o, istifadəçinin təxəyyülündə yaranan xəyali dünyadır.

“Virtuallıq” (lat. virtualis -mümkündür) sözü latın dilində “vir” (kişi) sözündən götürür . Romalılar “vir” sözündən başqa bir söz-“virtus” kişilərə xas olan bütün üstün keyfiyyətləri (fiziki güc, şücaətlilik, igid davranış, əxlaqi - mənəvi ləyaqət) göstərmək üçün istifadə edirdilər. Qədim Roma mifologiyasında Virtus adlı ilahə var idi. Sonralar bu söz latın dilindən fransız dilinə, XIII əsrdə isə fransız dilindən ingilis dilinə keçmişdir. Hesablayıcı texnikanın yaranması ilə “virtual” sözü “realıqda olmayan, proqram təminatının köməyi ilə görünən” əlavə mənə qazandı. “Virtual” anlayışı erkən Bizans fəlsəfəsində IV əsrdə işlənməyə başlamışdı. Fəlsəfədə “virtuallıq” anlayışı XIII əsrdə Foma Akvinski tərəfindən işlədilmişdir.

Informasiya texnologiyalarının təsiri altında “virtuallıq” anlayışı virtual reallıqla bağlı yeni əhəmiyyət qazandı. Belə halda “virtuallıq” subyektin real və qurulmuş dünya arasında olan fərqi itirdiyi hal kimi başa düşülür. Bu mənada “virtuallıq” şüurun və subyektin hiss edilməsinin xarakteristikası olur. Virtuallığın belə başa düşülməsi, həmçinin, psixologiyada, estetikada və bütövlükdə kulturdə istifadə edilir.

Elmi ədəbiyyatda İnternetin bir neçə tərifini içərisində İnternetin kompyuter və ya informasiya şəbəkəsi kimi vahid informasiya, virtual məkan, global sosial kommunikasiyaların baş verdiyi kiberməkan kimi müəyyən edilən tərifə üstünlük təşkil edir. Bununla bağlı “virtuallıq”, “virtual mühit”, “kiber məkan” kimi kateqoriyaları araşdırmaq və onları global telekommunikasiya şəbəkəsi olan İnternetdə baş verən informasiya prosesləri ilə müqayisə etmək lazımdır.

Virtuallıq anlayışı son vaxtlar istər ayrılıqda, istərsə də müxtəlif birləşmələrdə (virtual toy, ofis və s.) geniş işlədilir. Hadisənin mürəkkəbliyi virtuallıq və virtual reallıq problemini ən ümumi şəkildə üç qrupa bölündüyü müxtəlif yanaşmalara səbəb oldu. Birinci qrupa “virtuallıq” anlayışının hərfi mənada latın dilində olan “virtus” –güç, qabiliyyət, qüdrətli sözünə yaxın olan illüziyalığın ya potensial imkanlarının sinonimi, ya da inkarı mənasında başa düşülməsini aid etmək olar.

İkinci qrupa virtuallığı daha çox “elektron”, “kompyuterli” anlayışlarının sinonimi hesab edilən baxışlar aiddir. Bu mənada virtual kitabxana, muzey, səyahət, nümayəndəlik və informasiyanı elektrik rabitə kanalları ilə (İnternet şəbəkəsi, lokal şəbəkə və s.) elektron şəkildə təqdim edən təşkilatların digər analoqları barədə danışılır.

Üçüncü qrupa virtuallığa məkanın və burada subyektin davranışının proqram texniki vasitələrlə imitasiyasının, insanda kompüter vasitəsilə modernləşdirilən məkanda olmaq illüziyasının yaradılmasının məcmuu olan yanaşma aid edilir. Başqa sözlə, virtuallıq deyəndə istifadəçiyə real zamanda onun davranışının təqdim edilən üçölçütlü, kompüterlə generasiya edilən, imitasiya əhatəsi başa düşülür. Tədqiqatçı S.V.Petrovskinin fikrinə, virtuallığın belə şərhli kütləvi kulturdə və ilk növbədə isə gənclərin arasında geniş yayılmışdır. Məlumatlara görə kompüterli virtual gerçəklik süni, audivizual vasitələrlə yaradılmış (digər qavrayış üzvlərinə təsir edən, yəni öz təsirinin sahəsini genişləndirən) subyekt tərəfindən onun təsiri həqiqi və ya həqiqiliyə yaxın kimi verilən və ya qəbul edilən fikir mühitidir (5).

“Virtuallıq” termini anlayışı haqqında məlumatları araşdıran S.V.Petrovski belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, “virtual məkan”, “virtual mühit” terminlərinin işlədilməsi o qədər də doğru deyil. Onun belə bir nəticəyə gəlməsinin səbəbi odur ki, İnternetdə mübadilə əsasən tekst və qrafik informasiya daşıyan sənədlərlə baş verir, virtual reallıq texnologiyası isə kompüterlə modeləşdirilmiş məkanda subyektlərin hərəkətləri haqda video informasiya mübadiləsini nəzərdə tutur. Buna görə də texniki baxımdan bu gün İnternetdə virtual reallığın kütləvi yayılması və vahid virtual məkanın yaradılması mümkün deyil.

Bizə görə, belə mövqe, virtuallıq anlayışına yalnız üçüncü baxış kontekstində düzgün hesab edilə bilər, ancaq, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, digər yanaşmalar da mövcuddur. Bu yanaşmanın kütləvi kulturdə, xüsusilə də gənclərin kulturdə yayılması nəticəsi subyektiv xarakter daşıyır, həm də virtuallığın belə başa düşülməsinin digərlərinə münasibətdə üstün olması anlamına gəlmir.

Adətən, virtual reallığı adi həyatın, adi təsəvvürlərin və bu həyatın hadisələrinin, dərdlərin kompüter imitasiyası hesab edirlər. Aydındır ki, bu virtual reallığın növlərindən biridir. Virtual reallığın istifadə edildiyi əsas sahələri epistemoloji (həmçinin semiotik) baxımdan bəzi tədqiqatçıların fikrinə, dörd əsas qrupa bölmək olar: imitasiya, şərti, proyektiv və sərhəd.

İmitasiyalı virtual reallıq yaradılmasında söhbət davranışın (həyat fəaliyyətinin) xaricdən, psixoloji cəhətdən insan üçün uyğun real hərəkət və ya situasiyadan fərqlənməyən müxtəlif hərəkət və formasının tam imitasiyasının proqram və texnologiyasının həqiqətən hazırlanmasından gedir. Ancaq bir çox məsələləri effektiv həll etmək üçün real həyatın və insanın burada hissələrini, duyğularını ciddi şəkildə modeləşdirmək vacib deyil. Bu mülahizələr, həmçinin adi reallığın imitasiyası zamanı yaranan texniki çətinliklər tədqiqatçılara başqa yol - adi dünyaya münasibətdə sxem kimi çıxış edən virtual dünyalar yaratmaq yolunun ipucunu verdi. Belə virtual reallıqları şərti adlandırmaq olar. Virtual reallıqların proyektiv sinfinə bəzi ideyalardan çıxış edərək layihələndirilən, yaradılan bütün reallıqlar aiddir. Bu, sadə fantaziya və ya əksinə müəyyən biliklərə və nəzəriyyələrə əsaslanan ideyalar ola bilər. Əsas o deyil ki, virtual reallıq hissi dünyanı və insanın burada yaşantılarını xatırlatsın, əsas odur ki, uyğun ideyalar həyata keçirilsin, insan onların nə qədər qərribə olmalarından asılı olmayaraq bu ideyalara cavab verən dünyada olsun. Sərhəd virtual gerçəkliyi özündə adi reallıqla virtual reallığın birləşməsini, qarışığını təmsil edir. Onların yaradılması fərdin “şüurunu genişləndirməyə” imkan verir, onun aktual olaraq burada və indi malik olmadığı “görmələrlə” və biliklərlə silahlandırır.

Virtual reallığın növlərindən biri kimi İnternet saydığımız xassələrin əksəriyyətinə malikdir. İnternetdə virtual hadisələrin süjetli proqramlaşdırılması, əks rəbətin mümkünlüyü istifadəçinin təkə təməli kimi yox aktyor kimi olmaq imkanının olması, istifadəçinin fəallığına cavab olaraq virtual mühitin dəyişməsi, virtual reallığın bütün əsas növlərinin olması yaşanan hadisələrin spesifik şərtliyi xarakterikdir.

Virtuallıq – real mövcud olmayan, amma müəyyən şərtlər daxilində yarana bilən obyekt və hadisədir.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində dəyişikliklər sosial-mədəni həyatı fərqləndirir və elmi sahələri ilə əlaqələndirir və ya onları dəyişdirməyə məcbur edir. Son dövrdə İnternet bu dəyişikliyin təməl dinamikasında ön plandadır. Mədəniyyət-texnologiya əlaqəsinin qarşılıqlı təsiri Azərbaycandakı mədəniyyət, xüsusilə də folklor elmi sahəsindəki tədqiqatçıların hələ geniş tədqiq edilməyən bir mövzusu olsa da, yaxın dövrdə olduqca aktualdır. Son 15 il içində Azərbaycanda İnternet istifadəsi sürətlə yayılmaqdadır. Xüsusilə son bir neçə ildə telekommunikasiya sahəsində investisiyalarla internet abonentləri sayında böyük artım təmin edilmişdir. Yaxınlara qədər universitet, nazirlik, şirkət kimi bəzi təşkilatların nəzdində yaradılan İnternet, qısa müddətdə cəmiyyətin bütün segmentləri tərəfindən istifadə edilən bir sistemdir. Bu tədqiqatda folklor və texnologiya, xüsusilə də İnternet əlaqəsi araşdırılır. Son dövrün dominant dəyişiklik dinamikasından biri İnternetdir. Hər şey mədəniyyət olaraq təyin olunan bu dövrdə İnternet müxtəlif mədəni məhsulların meydana çıxdığı virtual bir dünyadır. Müasir dövrdə insan bayatı, ağı söyləyib yanmaq yerinə, virtual dünyada şeirlər yazaraq və paylaşaraq dərdinə çarə, sevincinə ortaq axtarmaqdadır. Bir baxımdan aşiq ədəbiyyatı, virtual dünyada xüsusi yaradıcılıqla davam etməkdədir.

Bəlkə, saziyla diyar-diyar dolaşan aşıqların sayı azalmışdır, ancaq İnternetdə şifahi ənənədən də bəhrələnərək dəyişmələr yaradan "virtual aşıqlar, şairlər" ortaya çıxmışdır.

Beləliklə, İnternetin meydana gəlməsi, rəqəmsal texnologiyaların, elektron resursların sürətlə yayılması hesabına yeni bir mühit – bütün parametrləri ilə şifahi mədəni mühitə alternativ olan elektron mədəni mühiti ortaya çıxmışdır ki, bu da birbaşa olaraq kommunikasiyanın imkanları və şərtləri ilə sıx əlaqədar olan xalq biliyinin – folklorun yaranması, yayılması və ötürülməsində fundamental dəyişikliklərə gətirmişdir.

Elektron mədəni mühiti zəminində aşıq yaradıcılığında baş verən dəyişikliklərə texnologiya və mədəniyyət qarşıdurması zəminində diqqət yetirən türk alimi Özkul Çobanoğlu bu barədə yazır: “Bu vəziyyəti ənənənin “korlanması” və ya “degenerasiyası” kimi müəyyənləşdirmək əvəzinə, elektron mədəni mühitin strukturundan qaynaqlanan dəyişikliklər olaraq anlamağımız daha doğru olacaqdır. Aşıqların elektron mədəni mühiti zəminində yetişmələrində fərqliliyə nümunə olaraq şifahi mədəni mühitin ustad-şagird münasibəti daxilində lokal regional (aşıq) havaları ilə məhdudluğun, elektron mədəni mühit zəminində yazıya alınmış (müxtəlif elektron vasitələr- audio, video kasetlər və s. nəzərdə tutulur) ifalar vasitəsilə genişlənməsində özünü göstərməkdədir (6).

Məlum olduğu kimi, alim qeyd edir ki, elektron mədəni mühitin sürətlə inkişafı şifahi mədəni mühitə xələl gətirmir. Şifahi mədəni mühit elektron mədəni mühitin təsirində ərimir, əksinə sürətlə inkişaf edir, məkan və zaman tanımadan yayılır, gələcək nəsillərə ötürülür.

M. D. Alekseyevski “İnternet folklorunda və yaxud folklor İnternetdə?” (müasir folklorşünaslıq və virtual realıq) adlı məqaləsində folklor və İnternet münasibətləri barədə mövcud baxışları təhlil edərkən qədimlik və arxaikliyi özündə ifadə edən anlayış kimi, folklorun müasirlik, innovasiya və şəhər həyatı ilə bağlı olan İnternetlə əlaqəsinin zahirən paradoksal göründüyünü qeyd edir (7).

Müəllifin fikrinə görə, şəhər folkloru İnternetlə daha yaxın təmasdadır və İnternet folklorunu yaradanlar, dolayısı ilə İnternetdən istifadə edənlərin əksəriyyəti şəhər əhalisidir. Azərbaycanlı folklorşünas alim Hikmət Quliyev isə haqlı olaraq qeyd edir ki, İnternetdən istifadə edənlərin sayı nə qədər artsa virtual folklor da bir qədər geniş yayılacaq. Yəni, verbal yaddaş sürətlə virtual aləmə, rəqəmsal dünyaya transmissiya olunmaqdadır. Müəllif qeyd edir ki, müasir dövrdə folklorun aktuallaşma məkanı real aləmdən virtual aləmə keçməkdədir. Çünki ünsiyyətin və kommunikasiyanın əsas məkanı kimi İnternetin rolu və yeri günü -gündən daha da artmaqdadır (8).

Bizim fikrimizcə, folklorun unudulması mənəvi, milli dəyərlərin unudulmasıdır. Buna görə də qloballaşma dövründə, İnternetin tüğyan etdiyi dövrdə folkloru yeni qol-qanad verib yaşatmalı və gələcək nəsillərə ötürməliyik. Bizim fikrimizi, Riçard Dorson da təsdiqləyir. O qeyd edir ki, “XX əsrin dərinliklərinə endikcə şəhər, texnologiya, kütləvi istehsal və istehlak olunan mədəniyyətlə kənd və şəhər mədəniyyəti arasında mübarizə və döyüş davam edir. Ən kədarli olan isə budur ki, ənənənin çiçəkləri sənaye sivilizasiyasının buxar çarxı tərəfindən məhv edilməkdədir. Çox az müddətdən sonra nə folkloru, nə də bundan ötrü hər hansı bir folklorşünasa ehtiyac olmayacaqdır” (9).

Hikmət Quliyev bu fikrə diqqət yetirərək şərh edir ki, “əsas məqam ondan ibarətdir ki, Dorsonun yanaşmasına görə, bütövlükdə folklor və texnologiya, başqa şəkildə desək, şifahi mədəniyyət və sənayələşmə bir-birinə zidd mövqedədir. Bu mövqenin digər bir paradoksmasını müvafiq olaraq kənd və şəhər, kütləvi mədəniyyətlə xalq mədəniyyəti təşkil edir. Burada ilkin olaraq nəzərə alınmayan cəhət folklor yaradıcılığı baxımından kənd və şəhərin qarşı-qarşıya qoyulmasıdır. Doğrudur, ilk baxışda kənd daha çox təbiətin, təbiiliyin, adət-ənənənin məkanı kimi təsəvvür olunur və bu baxımdan hesab etmək olar ki, kənd həm də şifahi sənətin, xalq yaradıcılığının da beşiyidir”. Tədqiqatçı vurğulayır ki, “bu fikir nə qədər doğru görünərsə də, həqiqətdən uzaqdır. Bütün hallarda nəzərə alınmalıdır ki, həm kənd, həm də şəhər mühiti orada yaşayan insanlarla müəyyənləşir. İnsan faktoru olan yerdə isə folklor mütləq olmalıdır. Təbii ki, şəhər folklorunun mövzu və məzmunu, forma və üslubu, janr spesifikasiyası və obrazlar aləmi, simvol və metaforaları kənddəkindən fərqli ola bilər. Amma folklor yaradıcılığının davamlılığı və kəsilməzliyi məkan (kənd və ya şəhər), zaman (qədim və müasir), cəmiyyətin və fərdin inkişaf səviyyəsi (savadlı və ya savadsız) və s. faktorlardan asılı deyildir”.

Bizim fikrimizcə, folklor kənddə və yaxud şəhərdə inkişaf edir fikri absurddur. Çünki yuxarıda alim Hikmət Quliyevin də qeyd etdiyi kimi harada insan varsa orada folklor da var. İnsanlar mövcud olduğu müddətdə folklor yaşayacaq, yayılacaq, yeni növləri yaranacaq və gələcək nəsillə ötürüləcək.

Tədqiqatçı xüsusilə vurğulayır ki, “eyni zamanda texnoloji yeniliklər, kəşf və nailiyyətlər heç bir halda insanın təbii mövcudluq imkanları ilə şortlənən (yəni insan varsa, ünsiyyət və kommunikasiya varsa, hökmən folklor da vardır) folklorla əks mövqedə deyildir. Hətta, XX əsrin sonlarında dünyadakı İKT – nin inkişafı, xüsusilə kommunikasiya imkanlarının əlahiddə şəkildə irəliləməsi, virtual dünyanın

sərhədlərinin hər keçən an genişlənməsi belə, nəinki folklor yaradıcılığına neqativ təsir etmədi, əksinə tədqiqatçıların da vurğuladı kimi, onun daha sürətli və sürəkli yayılmasına, genişlənməsinə və canlanmasına təkan verdi”.

Müəllifin də qeyd etdiyi kimi “Bu gün İnternet vasitəsilə virtual dünyanın sakinlərinə çevrilən insanlar ünsiyyət və münasibət ehtiyaclarını, emosional- psixoloji istəklərini, özünüifadə və özünüreallaşdırma tələbatlarını virtual kommunikasiya mühitində reallaşdırırlar ki, bu da müvafiq olaraq virtual folklor nümunələrinin meydana gəlməsini təmin edir”.

Hikmət Quliyevin tədqiqatında diqqətimizi çəkən əsas amillərdən biri də folkloru şəhər və kənd folkloru olmaqla iki yerə bölməsidir. Müəllif qeyd edir ki, “Şəhər folkloru kənd folklorundan fərqlənir və virtual folklorla daha yaxındır. Bu baxımdan şəhər mühiti ilə virtual mühit, müvafiq olaraq şəhər folkloru ilə İnternet folkloru arasında kifayət qədər ortaqlıq mövcuddur”. Bizim fikrimizcə isə, folklor şəhər, kənd və virtual folklor olmaqla üç yerə bölünür. Virtual folklor digərlərindən sonra yaranmasına baxmayaraq, çox geniş yayılıb. Virtual folklor özündə həm şəhər, həm də kənd folklorunu birləşdirir. Virtual folkloru digərlərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri də onun həm şifahi, həm də yazılı olmasıdır. Məsələn: Facebook, Instagram, Viber, Whatsapp, Youtube kimi sosial şəbəkələrdə folklorla aid nümunələrin yazılı, səsli və video şəklində yayılması buna misal ola bilər.

Bu yeni folklorun mənbəyi hələ də şifahi ədəbiyyatdır. Başqa sözlə, folklor əyani, yazılı və ya şifahi folklor materialının tətbiqi zamanı istifadə olunur. Mənbə inanc növləri, həyat tərz, ritual, oyun, folklor ədəbiyyatı və ya ağı növləri ola bilər. Məsələn, bir bulud cəmiyyətin və ya insanın mədəniyyətindən, dünyagörüşündən, münasibətindən və davranışından asılı olaraq, yalnız virtual mühitin imkan verdiyi dərəcədə siyasi və sosial məqsədi ilə bir mesajla çevrilə bilər. Beləliklə, yeni bir folklor məhsulu bazarda şifahi ədəbiyyatdan törəyir. Alan Dundes, bu transformatu “metafolklor” və ya başqa sözlə “folklor folkloru” baxımından izah edir. Dundesin sözlərinə görə, əgər “meta” sözü dil haqqında linqvistik ifadələrə aiddirsə, “metafolklor” termini folklor haqqında folklor nümunələrinə də istinad etmək üçün istifadə olunmalıdır. Mifologiya, atalar sözləri, zarafatlar, populyar mahnılar, məşhur deyimlər və s. bir nümunə metafolkloordur (10). Bu çərçivədə İnternet ortamında istehsal edilən bütün məhsullar folklor məhsuludur (metafolklorik). Azərbaycanda E-folklor İnternetin gündəlik həyatın bir parçası halına gəldiyi son illərdə cəmiyyətdə də özünə xas bir e-folklor mədəniyyəti meydana gətirmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Голышко А. Интернет: на пути к рождению // Радио, 2001, № 11, с. 70-72.
2. Internet Freedom and Broadband Deployment Act of 2001.
3. Лебедева Н.Н. Право. Личность. Интернет. М., Волтерс Клувер, 2004, 170 с.
4. Петровский С.В. Право и Интернет: точки напряжения // Наука и жизнь. 2001. №3. с.84-87.
5. Петровский С.В. Правовое регулирование оказания Интернет – услуг // Российская юстиция. 2001. № 5. с. 63-65.
6. Çobanoğlu, Özkul “Elektronik kültür ortamında aşık tarzı şiir geleneği bağlamında Çukurova Aşıkları üzerine tespitler” http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/sem_3/cobanoglu.php
7. Алексеевский, М. Д. Интернет в фольклоре или фольклор в Интернете? (Современная фольклористика и виртуальная реальность). От конгресса к конгрессу: Навстречу Второму Всероссийскому конгрессу фольклористов. Сборник материалов-М., 2010, Государственный республиканский центр русского фольклора, 256 с., с. 151-166.
8. Sərxan Xavəri, Hikmət Quliyev, Səfa Qarayev. “Folklorun Funksional Strukturu : Multidissiplinar Kontekst”, Bakı, “Elm və təhsil”, 2016.
9. Dorson, Richard M. 1972. “Introduction: Concepts of Folklore and Folklife Studies.” In Folklore and Folklife : An Introduction, ed. Richard M. Dorson, 1-50. Chicago: University of Chicago Press.
10. Dundes, Alan The symbolic Equivalence of Allomotifs in the Rabbit-Herd (AT 570) http://home.iscte-iul.pt/~fgvs/Dundes_allomatific.pdf 91-98

Кёнюль Шекиева

**ВЛИЯНИЕ ВИРТУАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА НА МИРОВОЗЗРЕНИЕ: В
КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

Резюме

В глобализирующемся мире влияние интернета на мировоззрение виртуального фольклора проявляется в период быстрого распространения интернета и нравственности морали. Во время глобализации интернета, фольклора и технологии в целом (другими словами) рассматриваются отношения между устной литературой и индустриализацией.

Особо следует отметить, что технологические открытия никоим образом не противоречат фольклору, который обусловлен естественным человеческим существованием. Отмечается, что развитие ИКТ в современном мире и беспрецедентное расширение возможностей общения способствовали продолжению творчества фольклора в расширении границ виртуального мира.

Ключевые слова: глобализация, интернет, виртуал, виртуальный фольклор, мировоззрение

Konul Shekiyeva

**THE IMPACT OF VIRTUAL FOLKLORE ON THE WORLDVIEW: IN THE CONTEXT OF
GLOBALIZATION**

Summary

In the globalizing world, the influence of the internet on the world view of virtual folklore is manifested in the period of rapid internet spread and moral morality. During the globalization of the internet, folklore and technology in general, in other words, the relationship between oral literature and industrialization is considered.

Especially it should be noted that technological discoveries in no way contradict folklore, which is conditioned by natural human existence. It is noted that the development of ICT in the modern world and the unprecedented expansion of communication opportunities have contributed to the continuation of the creativity of folklore in expanding the boundaries of the virtual world.

Key words: globalizing, internet, virtual, virtual folklore, world view.